

הלל שנטמן בקרקע זאליו ע"י סופת חול אם נחשב כנקבר לכל דיני אבלות

- תיאור האירוע והשאלה ההלכתית
א. מהות הקבורה
ב. מתי מתחילים דיני האבלות
ג. קבורה שלא על דעת ישראל אינה נחשבת לקבורה
ד. שיטת הדרכי חסד
ה. יסוד דינו של שבולי הלקט הוא קבורה זמנית
ו. מקורות ליסוד היוצא מדברי שיבולי הלקט
סיכום

תיאור האירוע והשאלה ההלכתית¹

במהלך מלחמת יוה"כ שירתתי בחזית הדרום ברפידיים ביק"פ (יחידת קבורה פיקודית) דרום 156. בתום הקרבות התברר לדרג הפיקודי כי חסרים חיילים רבים שיצאו לקרב ולא ידוע גורלם, והם הוגדרו כ"נעדרים שגורלם לא נודע". בעקבות זאת הרבנות הצבאית בשיתוף גורמים נוספים בצה"ל הקימו מערך של "חוליות סריקה" שהחלו לבצע סריקות באזורי הקרבות שבהם היה ניתן לשער שיימצאו חללים הי"ד. האיזור המועד ביותר להימצאות חללים היה השטח שמכונה "החוה הסינית" שבו נערכו במהלך המלחמה קרבות קשים. באיזור זה התרחשה בינתיים סופת חול גדולה מאוד, וחלק מהחללים נתגלו במהלך החיפושים והסריקות כשהם טמונים עמוק בחול.

השאלה היא האם החללים שנמצאו כשהם טמונים בשכבת עפר עבה בגובה שמעל 24 ס"מ, עומק שעל פי המובא ב"אגרות משה" (חי"ד ח"א סי' רלג) ועוד פוסקים מספיק כדי להיקרא "קבר גמור", מוגדרים מבחינה הלכתית כ'קבורים' למרות שהקבורה נעשתה מאליה? אם המצב נידון כ"קבורה גמורה" אזי קבורתם המחודשת בבית עלמין הצבאי תחייב את בני המשפחות באבלות רק מדין "שמועה רחוקה", ודי יהיה לקרובים לשבת כשעה בלבד, ובשעה שיפנו את המת מקברו לקבורה השניה ינהגו דין אבלות יום אחד כדין יום ליקוט עצמות. אולם במידה שזה לא נחשב "קבורה הלכתית" אזי העברת החללים לקבורה המסודרת תחייב את הקרובים בכל דיני אבלות של שבעה וספירת השלושים כדין "שמועה קרובה", וכמו כן עד הקבורה הקרובים יצטרכו לנהוג דיני אנינות.

1 מאמר זה נידון בצוותא עם ידידי הרב רז צבי הרשפינוס שליט"א ונערך לדפוס על ידו.

א. מהות הקבורה

התורה מורה לנו כיצד לנהוג נכון בעולם, וכבר אמרו חז"ל במכות (כג, ב) רצה הקב"ה ליזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות. התורה והמצוות הם אלו המנחים את עם ישראל כבר אלפי שנים גם בגולה וגם בתהליכי הגאולה, ולעיתים קרובות אף אומות העולם מתפלאות מהישר והערבות ההדדית החדורים עמוק בלב האומה הישראלית שנועדה להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש". כדוגמא לכך ניתן להביא את מצות הקבורה שהיא חסד של אמת שעושים החיים עם המתים כדי לנהוג כבוד בנפטר אף לאחר פטירתו,

שהרי גוף האדם קיימת בו קדושה גם לאחר צאת הנשמה אחרי שהיה נרתיק לנשמה הקדושה כל ימי חייה. ראינו בגדולי האומה שטרחו לקבור אף את הרוגי האויב, כמו שכתוב על דוד (שמ"ב ח, יג) "ויעש לו דוד שם", ופירש רש"י: "שקבר את ההרוגים שהרג באדם, והוא שם טוב לישראל שקוברים את אויביהם". ובגמרא סנהדרין (מו, ב) מצוין שעניין הקבורה שנהג בו עם ישראל לדורותיו אינו רק הנהגה טובה אלא מצות עשה מן התורה, שכך אמר רבי יוחנן משום רשב"י: רמז לקבורה מן התורה מניין - תלמוד לומר כי קבור תקברנו (דברים כא, כג). וכתב הרמב"ם בספר המצוות (עשה רלא) שציוונו לקבור הרוגי בית דין ביום שיהרגו, והוא אומרו יתעלה כי קבור תקברנו ביום ההוא, ולשון ספרי כי קבור תקברנו מצות עשה. והוא הדין בשאר המתים, כלומר שייקבר כל מת מישראל ביום מותו, וכן דעת רוב הראשונים שהיא מצות עשה מן התורה, מלבד דעת רבינו חננאל בסנהדרין (שם) שהיא מצוה רק מדרבנן, עיי"ש. וכן דעת רס"ג ע"פ ביאור הרב פערלא (עשה יט), עיי"ש.

חז"ל הסתפקו מהי מטרת התורה במה שציוותה על הקבורה, והציעו שתי אפשרויות, או משום מניעת ביזיון המת, או משום כפרה. ע"פ טעמים אלו משמע שמצות קבורה היא מצוה מעשית, דהיינו שהמצוה נאמרה כדי לקיים את התוצאה שהמת יהיה קבור, ולכן כל שהמת קבור למעשה בקרקע התקיימה המצוה, ואין צורך לחזור ולהוציאו מקברו ושוב לוקברו. לכן אם למשל המת נקבר ע"י גוי הוא יצא ידי חובת קבורה אף שהגוי אינו בר חיובא, ואין חיוב על ישראל להוציאו מקברו ולחזור לקוברו מחדש. על פי זה ה"ה אם המת נקבר מעצמו ע"י מפולת, או שנטמן תחת חול רב כשיעור קבורה בעקבות סופת חול, יצאו הקרובים ידי חובת קבורה, ואין להם צורך לפנות את המת משם ולקברו מחדש.

כיוצא בזה ראינו לגבי מצות כיסוי הדם, שאמרו בגמרא חולין (פז, א) וכך נפסק בשו"ע (יו"ד ס' כח סע' יא) שדם שנתכסה בעפר ע"י הרוח יצא השוחט ידי מצות כיסוי הדם, ופטור מלחזור ולכסותו, ואף שמעולם לא כוסה הדם בידי יהודי בר חיובא - כל שהגיע לתוצאה שהוא מכוסה בעפר נשלמה חובת הכיסוי, ובטלה ממנו מצות

כיסוי. וכך גם לגבי טבילת כלים נפסק בשו"ע יו"ד (סי' קכ) שהעיקר הוא שהכלי יוטבל, ולכן אף אם נוכרי או קטן הטבילוהו הועילה לכלים הטבילה [כאשר אין לחשוש משום נאמנות]. וכן אמרו בגמרא חולין (לא, א) לדעת רב, וכן פסק השו"ע (יו"ד סי' קצח סע' מח), שנידה שטבלה ללא כוונה לשם טבילה, או שנפלה למים, מותרת לבעלה, ואין צורך בכוונה מיוחדת לשם טבילה. וכיוצא בזה מצאנו במצות מילה, שפסק השו"ע (סי' רסד סע' א) שהכל כשרים למול מלבד גוי, אך אם גוי מל אין צריך לחזור ולמול פעם שניה. וביאר הט"ז (ס"ק ג') דלא מצינו בתורה מילה לשמה'. וכ"ה בב"י בשם ה"ר מנוח. ומבואר שגם מצות מילה עיקרה הוא התוצאה שהיהודי יהיה מהול. ובחכמת שלמה (על השו"ע שם) דן מכאן שגם אם התינוק נימול מעצמו שלא ע"י כוח גברא אין צורך לחזור ולמולו. כי היא "מצוה מעשית" שהעיקר בה היא קיום התוצאה הסופית שהבן יהיה מהול, ולכן אם אביו ימול אותו יקיים מצוה, ואם הבן ימול מעצמו פטור האב מלחזור ולמול אותו שוב.

הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א עסק בהרחבה בסוגיה זו בספרו באהלה של תורה (ח"א סי' נט אות ו), והעלה שאף אם נקבר המת מאלי או ע"י גוי עלתה לו הקבורה ואין שום צורך שקרוביו יחזרו ויקברוהו מחדש, כי במצות הקבורה אין צורך בכוונה כמו בשאר המצוות שבין אדם לחברו שבהם עיקר המצוה הוא התוצאה ולא עצם המעשה, עיי"ש.

ולאור האמור כאן יש להסיק שגם אם נקבר המת מעצמו הוא חשוב כקבור לכל דבר ועניין, ואין קיום מצות הקבורה תלוי במעשה של ישראל בר חיובא.

ב. מתי מתחילים דיני האבלות

מה שביארנו שקבורה שקרתה מעצמה חשובה קבורה כי זו מצוה מעשית, נראה שזה אמור דווקא לעניין איסור בל תלין וקיום מצות קבורה, שם המטרה היא התוצאה שהמת לבסוף יהיה קבור בקרקע, אולם התחלת דיני האבלות נראה שזו פרשה אחרת לגמרי, כפי שיבואר להלן.

במבט ראשון נראה שהתחלת האבלות תלויה בקבורה, כפי שמובא בשו"ע (סי' שעה סע' א): מאימתי חל האבילות, משנקבר ונגמר סתימת הקבר בעפר מיד מתחיל האבילות וכו'. והוסיף על זה הרמ"א בהג"ה: היה סבור שנסתם הקבר והתחיל להתאבל, ואחר כך נודע לו שטעה, חוזר ומתחיל האבילות מחדש, עכ"ל.

אולם מנגד בסעיף הבא פסק בשו"ע: מי שדרכם לשלוח המת למדינה אחרת לקבורו, ואינם יודעים מתי יקבר, מעת שיחזירו פניהם מללוות מתחילין למנות שבעה ושלושים ומתחילין להתאבל. וההולכים עמו מונים משיקבר, עכ"ל. רואים שאותם הקרובים החוזרים מן המת ממתי שמחזרים פניהם מהמת המתרחק מתחילים את

דיני האבלות אף שעדין לא נקבר. וכן מובא כך שם בסע' ז בהג"ה: אם שלחו מתיהם לעיר אחרת, שדינם להתחיל האבילות משיחזירו פניהם, והתחילו למנות האבילות, ואחר כך נתפס המת ולא ניתן לקבורה זמן ארוך, אין צריכין להפסיק אבלותו, ואין צריכין לחזור ולהתאבל אחר כך, דמאחר שדינם להתחיל מיד אין צריכין להפסיק. עכ"ל. וכך גם מבואר בס' תצט (סע' יד) מת לו מת בערב יו"ט ונתיירא שמא לא יספיק לקוברו מבעוד יום, ומסרו לגוים שיוליכוהו לקוברו, כיון שהוציאוהו מהעיר ונתכסה מעיני הקרובים חלה עליו אבילות, ואם הוא שעה אחת קודם הרגל ונהג בו אבילות בטלה לה גזירת שבעה אע"פ שנקבר ביום טוב. וכך גם מצאנו לענין נתייאשו מלקוברו, שנפסק בשו"ע (סי' שעה סע' ד) שמזמן הייאוש חלו כל דיני האבלות אף שלא נקבר המת.

ויש לומר שהמדד הוא אחר, שכאשר האבלים יסיחו דעתם מן המת לגמרי מאז חלים עליהם כל דיני אבילות, ולכן אם הם נמצאים במהלך הקבורה דעתם על המת עד שעת קבורתו, ואם אינם באים לקבורה דעתם על המת עד אותה שעה שישוּבבו פניהם מן המת, שאז אם התחילו דיני אבלות אף שנודע להם שהמת כלל לא נקבר אינם חוזרים לנהוג שוב דיני אבלות, כי הם מבחינתם כבר הסיחו דעתם מן המת. כך הוא משמעות הב"י (שם) שהביא בשם הרמב"ן בתורת האדם: שכיוון שמסרוהו לאלו שמוליכין אותו והחזירו פניהם כבר נתייאשו ממנו, ו**יֵיאוש כסתימת גוללד**. וכך הוא הדין גם בנתייאשו מלקוברו ונמצא שוב המת שאינם נוהגים אלא דין ליקוט עצמות בלבד אף שמעולם עוד לא נקבר, וכן הוא בעוד הרבה מקומות.

אלא שלפי זה יש להבין איך פועלים דיני שמועה רחוקה, כי גם אחרי שעברו יותר משלושים יום משעת הקבורה הרי רק בשעה שנודע לקרובים על מציאת גופת קרובם הם הסיחו דעת מן המת, ועד כה לא הסיחו דעתם כלל, ואם כן מה בכך שכבר נקבר, הרי הקבורה אינה המדד לגבי אבילות הקרובים אלא הייאוש והיסח הדעת הם הקובעים, כי כך כתב הרא"ש (מו"ק פ"ג ס' נו) בשם הראב"ן בביאור דין שמועה רחוקה 'היינו טעמא דמשעת קבורה חלה עליו חיוב אבלות, ואף על גב דלא ידע כל שלושים יום קרוי אבל. ע"כ. ואין הוא קרוי אבל כאשר עוד לא שמע כלל מפטירת המת? וצריך לומר שכיון שנקבר כדין וכהלכה הרי הקרובים ראויים להסיח דעתם מן המת, ומה שהם עדיין עוד לא שמעו על מותו אינו משנה את המציאות שהעולם כבר נתייאש מן המת, ולכן אם יודע להם רק לאחר שלושים יום מן המיתה אז היסח הדעת נעשה למפרע כבר משעת הקבורה.

וא"כ מן האמור יוצא שאם נקבר המת מעצמו, ונודע לקרובים רק לאחר שלושים יום, דינו שווה לדין מת שנקבר בידי יהודי שיש לו לנהוג כמי ששמע שמועה רחוקה, כי היסח הדעת נעשה למפרע משעת הקבורה.

ג. קבורה שלא על דעת ישראל אינה נחשבת לקבורה

אלא שבאותו הקשר מצאנו חידוש גדול שהובא בשיבולי הלקט (הלכות שמחות סימן מד):

תשובה זו השיב הר"ר אביגדור ז"ל למורי ר' יהודה אחי שני ז"ל. כתבת על אחד שהרגוהו נכרי וקברוהו, ולא נודע לקרוביו עד [אחר] שלושים [יום] לקבורתו, מי חשיבא קבורת נכרי קבורה והויא שמועה רחוקה, או לא חשיבא קבורה. תשובה. ודאי קבורת נכרי חשיבא קבורה, כדאמרין בגמרא מודים חכמים לאבא שאול כשחל שמיני להיות בשבת ערב הרגל שמותר לגלח בערב שבת, ופריך בירושלמי שמיני בשבת היכי משכחת לה הא אסור לקבור בשבת, ומוקי לה בנקבר בידי נכרים. מיהו נקבר בידי נכרים אדעתא דישראל, אבל הכא דמוטל בביזיון שלא בקברי ישראל וסילקוהו משם קרוביו כשנודע להם, איגלאי מילתא דלאו קבורה הוא הואיל והיה עומד להסתלק ולפנותו משם, מידי דהוה אקבר המזיק את הרבים דאמרין בפרק נגמר הדין דמותר לפנותו. מיהו דנקבר אדעתא דישראל חשיבא קבורה כדמשמע בירושלמי, ואף על גב דהתם מוקי לה בענין אחר שבא לו שמועה קרובה בשבת או בהרוגי מלכות ובנפל לים משנתיאשו כדתניא באבל רבתי, מיהו ממילא שמעינן דהכי הוה דינא, דקבורת נכרי חשיבא קבורה. ותו הא דאמרין מת ביום טוב ראשון יתעסקו בו עממים, וכי תעלה על דעתך שלא ינהוג אבילות עליו לאחר יום טוב. ע"כ.

וכפי מה שכתב כאן, כך נשנו הדברים בנוסח דומה בספר תניא רבתי (סימן סט):

מי שהרגוהו גוים וקברוהו ולא נודע לקרוביו עד אחר שלושים יום לקבורתו אי חשיבא קבורת הגוי קבורה והוי שמועה רחוקה, או לא חשיבא קבורה. שאלה זו שאל מורי הרב חביבי ז"ל, דודאי קבורת גוים חשיבא קבורה, והוא שנקבר ע"י גוי אדעתא דישראל. אבל בכי האי גוונא שמוטל בביזיון שלא בקברי ישראל וסילקוהו משם קרוביו. כשנודע להם, איגלאי מילתא דלאו קבורה היא הואיל והיה עומד להסתלק ולפנותו משם, מידי דהוה אקבר המזיק ברשות הרבים דאמרין דמותר לפנותו. מיהו דנקבר אדעתא דישראל ע"י גוי חשיבא קבורה. ע"כ.

מבואר מדבריו שכל שנקבר ע"י גוי אינו נחשב כקבור אלא א"כ נקבר על דעת ישראל. ונראה לומר שאין כוונתו אלא לעניין חלות דיני האבלות, ולא לעצם הקבורה לעניין בל תלין וביטול מצות קבורה, כי שם אין סברה שיצטרך להיקבר על דעת ישראל, הרי גם כשלא נקבר על דעתו בסופו של דבר המת קבור בארץ ואינו מולן.

דיני האבלות חלים רק כאשר הקבורה נעשתה על דעת הקרובים והתרצו בכך, שאז ממילא נחשב כייאוש מן המת וכפי האמור לעיל. ולכן אם התרצו הקרובים בקבורת הגוי שנעשתה לפני זמן רב הרי שלגביהם הידיעה ממייתת המת היא כשמועה רחוקה כי למפרע התגלה שעוד מזמן הקבורה הם הסיחו דעת מן המת, ואם לא התרצו בקבורת המת אז בהיודע להם שנקבר ע"י נוכרי ומיד השתדלו לפנותו ממקומו גילו דעתם שלא הסיחו דעת מן המת, ולא תחול עליהם האבלות. וכמו כן נראה שאין לחלק בין שנקבר ע"י גוי שלא על דעת ישראל לבין שנקבר מעצמו שלא על דעת ישראל, כי בשני המקרים הוברר שהקרובים אינם מתייאשים מן המת וא"כ עדיין לא חלה האבלות.²

וראה בקונטרס מתי מלחמה לגאון הרב שריה דבילצקי זצ"ל (תשובה יב, מהד' תשל"ד עמ' יז, מהדו"ח עמ' רצ) שזכיתי בזמן המלחמה ואף לאחריה להתייעץ עימו בהרבה נושאים הלכתיים שהתעוררו לנו תוך כדי המשימות הרבות בפינוי וקבורת חללי צה"ל הי"ד, וחלק רב מבין הדברים שעלו בדיונים ההם הודפס בס"ד בתוך אותו הקונטרס. שם הביא בין השאר את השאלה שלפנינו, שחללים נקברו מעצמם ונודע לקרובים על כך רק לאחר כמה חודשים, ומיד פינו את המתים כדי לקוברם בקבר מסודר בחלקת ישראל. וענה כך:

דבר זה כתוב מפורש בתשובה בשיבולי הלקט שהשיב הר"ר אביגדור וכו', העתקתי תמצית לשונו של אחד מהראשונים שהוא ממש כנידוננו, שבין שנקבר ע"י האויב בשדה המלחמה בבור וכדומה או באיזה בית קברות שלהם שלא כמנהגי ישראל, ובין שכוסה ממילא תחת שכבת חול או שנמצא תחת טנק או במפולת, אף שבכמה אופנים מהם מתקיים דין קבורה בהכי לו היה הדבר נעשה ע"י ישראל בלית ברירה אחרת, מ"מ בנידוננו אגן סהדי שאין רצון הקרובים היהודים כלל בשום אופן שבעולם בסוג קבורה כזה, והוי א"כ כלא נקבר וכמושלך על פני השדה. על כן אם נודע לאחד שקרובו הרוג ונקבר ע"י נכרים בשדה, אף שהוא בתוך שלושים יום, איננו מתחיל כעת להתאבל כלל, דהוי כמצאו מושלך על פני השדה, כל שאפשר להתחיל להשתדל מיד להעבירו לקבר ישראל. ואם אין שום סיכויים סבירים הרי זה כנתייאש מלקוברו שנתבאר לעיל כמה פעמים. וכן אם הודיעוהו כנ"ל וזה כבר לאחר שלושים יום, ואפילו לאחר שלושים לקבורה כזאת, אין לזה דין שמועה רחוקה, וכדכתב השבלי הלקט, אלא דינו כדין נמצא מושלך בשדה לפני הקבורה, שנוהג לאחר העברתו וקבורתו בקבר ישראל דין שבעה ושלושים,

2 ויש להעיר שהגאון הרב יעקב אריאל שליט"א לא הביא כלל בספרו באהלה של תורה הנ"ל מדברי בעל שיבולי הלקט הללו, והם דברים יסודיים מאוד לעניין חקירתו שם.

ואם אין שום סיכויים להעברה כעת הרי זה שוב כנתייאלש מלקוברו שנוהג כעת שבעה ושלושים כמו חלל הנמצא בשדה ונתייאלש מלקוברו. ובמקרה זה הרי אם היאוש בא לאחר ההודעה אפילו באותו יום נוהג שבעה ושלושים, וכדכתב האבן העזר בסי' ת"ב, ואם היאוש וההודעה באים כאחד נוהגים כדין שמועה רחוקה, ובמקרה שנוהגים אז כעת שבעה ושלושים מדין יאוש, או במקרה שכבר נהגו מקודם מדין יאוש, הרי שביום העברתם ממקום שנקברו שם, או ביום שהרימו אותם מהשדה ששכבו שם בגלוי, נוהגים הקרובים אבלות מדין ליקוט עצמות במקרה שנודע להם היום ההוא, ואין נוהגים ביום הקבורה השני כלום וכמו שכבר כתבנו כמה פעמים.

מסקנת הדברים שכל חייל שנקבר מעצמו או ע"י גוי, ולאחר זמן כאשר נודע לקרובים מיד פעלו כדי לפנותו משם, יש על הקרובים לנהוג דין שמועה קרובה, וממש כדין שיבולי הלקט.

ד. שיטת הדרכי חסד

באותה מלחמה העקובה מדם שימש הרב אברהם אבידן זצ"ל בתפקיד סגן הרב הראשי לצה"ל, ועמד בראש מערך ההלכה ברבנות הצבאית. בעקבות המלחמה חיבר ספר הלכתי עיוני בשם "דרכי חסד", (פרק יא סעיף ט) ובו דן בשאלה שלפנינו והורה בה אחרת:

חלל שנקבר ע"י האויב גם כשיש סיכוי להביא את גופתו לקבר ישראל לאחר זמן אין להמתין במנהגי אבילות, אלא מיד בהתקבל ההודעה שנקבר ע"י האויב, או אפילו כשנקבר מעצמו כגון על ידי החולות בסיני, ואפילו אם הוטמנה הגופה בארון בחדר מיוחד, יש לנהוג אבילות הואיל ובינתיים אין אפשרות להביאו לקבר ישראל בשל מצב המלחמה.

ובהערה שם התייחס הרב, לדברי הרב דבליצקי זצ"ל והעיר עליהם:

זה נלמד מהמבואר בשו"ע סי' שעה סע' ד שאם נתנו את המת בארון ונתנוהו בבית אחר לפי שהייתה העיר במצור, מונים לו מיד שבעה ושלושים אף על פי שדעתם לקוברו בבית הקברות לאחר המצור, שסתמת הארון היא כקבורה. וא"כ גם בזמן מלחמה כשנתנו המת בארון או כשנקבר מאליו או ע"י אויב, פשוט שהרי הוא קבור, ויש למנות משעת הקבורה. ואף לפי מה שהביא בכל בו אבלות בשם שבולי הלקט (שמחות סי' מד) באחד שנהרג ונקבר שלא בקבר ישראל ונודע לקרוביו אחר שלושים יום, שנסתפק בזה אי הוה שמועה קרובה או רחוקה. ובסוף השיב שכיון שנקבר שלא בקבר ישראל ושלא אדעתא דישראל נקבר לאו קבורה היא, וכיון שסילקוהו משם קרוביו חייבים להתאבל

אח"כ, כי דווקא באופן שנקבר שלא בקבר ישראל ויש אפשרות מיידית להביאו לקבר ישראל, אבל בזמן מלחמה כמו שאנו רואים שאפילו בארון יש לו דין קבורה למה לא יהיה לו דין קבורה, והרי גם ביו"ט פעמים שנוהגים לקבור ע"י נכרים, ומה גם באופן שהאויב קבר בבית קברות מיוחד ולא בבית קברות של גויים. והרה"ג ר' שריה דבליצקי (שליט"א) בקונטרסו מתי מלחמה לא כתב כן, והוא הביא ראיה מהשבולי הלקט הנזכר והסיק מזה דבין שנקבר ע"י האויב בשדה המלחמה בבור או באיזה בית קברות שלא כמנהג ישראל ובין שכוסה ממילא בשכבת חול וכדומה אף שבכמה אופנים מהם מתקיים דין קבורה לו היה הדבר נעשה ע"י ישראל בלית ברירה אחרת מכל מקום אכן סהדי שאין רצון הקרובים היהודים כלל בשום אופן שבעולם בסוג קבורה כזאת והוי א"כ כלא נקבר וכמושך על פני השדה. ולענ"ד נראה שאין מהשבולי הלקט כל ראיה לזה, דדוקא באופן שהקרובים סילקוהו כשנודע להם אמרינן דאיגלאי מילתא דלאו קבורה היא הואיל והיה עומד להסתלק ולפנותו, אבל במלחמה שלפי שעה אין ביד הקרובים ולא באפשרות שלטונות הצבא לפנותו, בין שנקבר ע"י אויב בין שנקבר מעצמו ע"י החולות בין שנתנוהו בארון מכיון שאין כל אפשרות להביאו לקבר ישראל לפי שעה אף שלאחר זמן יתאפשר הדבר הוי כאילו נתנו המת בארון ונתנוהו בבית אחר כשהעיר במצור, והוי כנקבר אדעתא דישאל, שהרי קרוביו מעדיפים שבינתיים יהיה קבור מאשר יהיה מונח על פני השדה. והסכים לזה הגרי"ש אלישיב (שליט"א).

הרי שלא הסכים לדמות את הנקברים מעצמם וע"י נוכרים תוך כדי מלחמה, לנידון של שבולי הלקט.

ויש להעיר על דבריו, שאף לו נאמר כדבריו שכאן היא מלחמה והוי כאילו נתנו המת בארון ונתנוהו בבית אחר כשהעיר במצור, והרי תמוה, כי איך זה יועיל להיחשב "כנקבר אדעתא דישאל", הרי דין נתנו את המת בארון במצור הוא מדין נתייאשו מלקבורו כמ"ש הבי" (סי' שעה), וכ"ה להדיא בש"ך (ס"ק ה) שהוסיף וביאר דהשתא במצור הוה ליה קבורה מעליותא לדידהו, שהרי אם תלכד העיר לא יקבורוהו בעניין אחר, עכ"ד. זאת אומרת שכל דין "נתנוהו במצור" נובע מדין "נתייאשו מלקבורו", וא"כ כשם שבדין "נתייאשו מלקבורו" הקובע לייאוש הוא דעת הקרובים, כך גם כאן כדי שיחשב שנקבר על דעת ישראל יצטרך להיות שבשעה שנודע להם על דבר פטירתו וקבורתו תהיה מציאות שגם הם מתייאשים מלקבורו, כי אחרת מה נותן שבאותה שעה היה כן, הרי בשעה שלהם זה נודע הם לא התייאשו. אלא שהמודד כאן הוא רק אחד האם בשעה שנודע לקרובים הם פעלו כדי לפנותו משם או לא, ואם אכן פעלו כדי לפנותו הרי שהתגלה לנו למפרע שמעיקרא זה לא היה על דעת

ישראל. ומה שהיה באותה שעה כמין ייאוש אינו כלום, שהרי הקרובים לא ידעו מזה דבר כדי שיתייאשו.

עם זאת, יש לחזק את דבריו מצד אחר. תקנת חז"ל המובאת בעירובין (יז, א) קובעת שבמחנה היוצא למלחמה במקום שנהרגים שם נקברים, ואמרו שם בגמרא שזה בא לחדש שאף שבעלמא מת מצוה שיש לו קוברים אינו קונה מקומו, מחנה היוצא להילחם קונה מקומו גם אם יש לו קוברין. ע"כ. ולפי זה איך יתכן לומר שחייל שנקבר מאליו במקום נפילתו, ובשעת שמיעת הקרובים על נפילתו מיד פינהו משם, שהתברר שהקבורה לא הייתה על דעת ישראל, הרי מן הדין אותו חייל היה צריך להיקבר שם במקום נפילתו כפי תקנת חז"ל, ומה יעלה ומה יוריד שקרוביו יפנוהו משם בשעה ששמעו על פטירתו, הרי עצם קבורתו נעשתה כדין וכהלכה, ויש להחשיבה כקבורה שנעשתה על דעת ישראל! ויש ליישב, ראשית הרי אין זה מוסכם בראשונים שמת מצוה שקנה מקומו פירושו שחיבים לקבורו במקומו, כי יש ראשונים שלדעתם זהו רק היתר ממוני לקבור אותו במקומו ובעל השדה לא יוכל לעכב בעדם, שכן מתבאר מדברי התוס' במסכת כתובות (שם ד"ה מבטלין) לדעת הר"ר יהודה מקורב"ל. ואף שיש חולקים בהבנת דבריו, מ"מ מצאנו פוסקים רבים שביארו כן בדבריו כמו הרב בית יהודה (י"ד ס' לה) החזו"א (י"ד ס' רט אות יב) ועוד רבים שאין מת מצוה חייב קבורה במקומו בדווקא, עיי"ש. ועוד, שישנה אריכות דברים למה אין דין מת מצוה מחייב לקבור את המת דווקא במקומו לפחות בזמן הזה, אמנם גם אם נקבל את העמדה שהעיקר להלכה היא כפי פשוטו של מקרא שיש לקבור את החיילים במקומם - עדין אין להכחיש את המציאות שכל עוד החלל לא נקבר ע"י ישראל אלא מעצמו או ע"י נוכרי הרי למעשה "לא נקבר על דעת ישראל", וא"כ כאשר נודע לקרובים לאחר זמן ומיד פינהו ממקומו לגבם מעולם לא היה נחשב "קבור בדעת" אלא רק "כמוטל במקומו", והוא ע"פ יסוד שיבולי הלקט.

ברם, אם נחدد יותר את דברי הרב דרכי חסד, אפשר לומר שכוונתו הייתה לדחות את דברי הרב דבליצקי מעט אחרת, לא מדין 'נתנהו במצור' ומדין ייאוש. אלא שאם נצעד לאור דברי שיבולי הלקט יוצא שאם הקרובים מיד פינו את קרובם החלל הרי גילו דעתם שלא נקבר מעולם על דעת ישראל, אולם אם אני יודע בבירור שבאותה שעה שנקבר המת אף אם הקרובים היו שם היו בוחרים בקבורה זו על פני כל דבר אחר, ממילא נעשה כמי שנקבר על דעת ישראל, ומה שלבסוף בשעה שנודע להם מיד פינהו מאותו קבר אינו כלום, כי אנחנו הולכים רק אחרי דעת הקרובים, וכל עוד נקבר על דעתם הרי שחלה מאז אבלותם. ואם טענה ותאמר מי אמר שבוחנים כל מקרה לגופו, כל עוד שבסוף הקרובים באו וגילו דעתם שאין רצונם בקבורה זו הרי עקרו מעיקרא את הקבורה, ואין להתייחס לפרטים אם בשעת הקבורה היה נוח ולא

אח"כ ושאר מיני סברות, כי כל עוד גילו דעתם לבסוף עקרו למפרע כל מה שהיה עד כה. שאף אם נדחה כך, הרי עדיין לא יצאנו מידי ספק, וכלל הוא בהלכות אבלות "ספק אבלות להקל", וא"כ ההוראה למעשה תצטרך להיות לנהוג כשמועה רחוקה שהיא הקולא כאן, והעיקר כדברי הדרכי חסד. ואף שידועים דברי הט"ז בס"י שצו (ס"ק ב) כי ספק שמועה קרובה או רחוקה העיקר לנהוג כשמועה קרובה משום שיש למת חזקת חיים עד השתא, מ"מ הרי פוסקים רבים חלוקים הם על דבריו, ועוד, שכאן בלאו הכי גם הט"ז יודה, כי כאן ידוע לנו בבירור שהחלל נפטר וקבור כבר כמה חודשים, אלא הספק הוא אם הקבורה נחשבת כקבורה לענין חלות דיני אבלות או לא, וא"כ אין כאן שום שייכות לחזקת חיים.

ה. יסוד דינו של שבולי הלקט הוא קבורה זמנית

אלא שאם נתעמק יותר בדבר, נראה שישנה הגדרה חד-משמעית שאליה כיוון הרב שבולי הלקט. כתוב בירושלמי במועד קטן (פ"ג ה"ה, בתוספת ביאור במוסגר):

הרי שמפנין אותו מקבר לקבר [ממתי חלה האבלות], אית תניי תני משיסתם הגולל הראשון, אית תניי תני משיסתם הגולל השני. ר' יונה ור' יוסה תריהון אמרין הדא דאת אמר [=מה שאמרנו שמתחיל להתאבל מזמן הקבורה השניה הוא דווקא כאשר פינו את המת וחזרו וקברוהו] בתוך שבעה, אבל [אם פינו את המת מקברו וחזרו וקברוהו רק] לאחר שבעה [יש להתאבל רק מזמן קבורה ראשונה ולא מזמן השניה, כי] כבר עבר האבל. [וכן מה שאמרנו שיש לחזור ולהתאבל בשעת קבורה שניה אם נקבר שוב בתוך שבעה, הוא דווקא] בשנתנו דעתן לפנותו [=שמראש כאשר קברו את המת זה היה על דעת לפנות את המת בהמשך], אבל אם לא נתן דעתו לפנותו - משיסתם הגולל הראשון. כהדא גמליאל דיקונתיה קברוניה כורסאיי גבון, בתר תלתא יומין אימלוכין מחזרא יתיה, אתון ושאלון לר' סימון אמר לון רבי סימון בשם ר' יהושע בן לוי מכיון שלא נתתם דעתכם לפנותו - משיסתם הגולל הראשון.

ע"פ דברי הירושלמי הללו יבוארו היטב דברי שבולי הלקט (בתוספת ביאור במוסגר):

[מתי אמרו שאם] נקבר בידי נכרים [זה נחשב קבורה, דוקא כאשר נקבר] אדעתא דישראל, אבל הכא דמוטל בביזיון שלא בקברי ישראל, וסילקוהו משם קרוביו כשנדוע להם - איגלאי מילתא דלאו קבורה הוא **הואיל והיה עומד להסתלק ולפנותו משם**, מידי דהוה אקבר המזיק את הרבים דאמרין בפרק נגמר הדין דמותר לפנותו.

בעל שיבולי הלקט חוזר ומדגיש שהטעם לכך שאינו נחשב כלל כקבור עד כדי שחייב לנהוג בקבורה השנייה כשמועה קרובה הוא משום שהואיל ועומד להסתלק

משם ממילא למפרע נמצא שאינו קבור כלל. ויש לדקדק, ומה בכך שהוא "עומד להסתלק", הרי מצאנו בירושלמי הנ"ל שגם כאשר הקבורה היא זמנית האבלות מתחילה מיד, והוא דבר המוסכם בדברי כל הפוסקים ראשונים ואחרונים בלי עוררים, וכך נפסק בשו"ע (סי' שעה סע' ג):

אם מפנין את המת מקבר לקבר, אם קברוהו בקבר ראשון על דעת להיות קבור שם עולמית, אלא שאח"כ נמלכו לפנותו משם, אין מונין לו אלא משיקבר בקבר ראשון אפילו פינורו תוך שבעה. אבל אם בתחילה קברוהו על דעת לפנותו כשיזדמן להם, מתחילין אבלות מיד. ואם פינורו תוך שבעה חוזרין ומונין משיקבר שנית. ואם לא פינורו עד לאחר שבעה כבר עבר אבלותם ואין מתאבלין עליו פעם אחרת. ואם מתחילה היה דעתם לפנותו משם תוך שבעה, אין מתחילין למנות עד שיקבר בקבר השני.

וא"כ נחזור ונשאל, כאשר קרוביו מיד סילקוהו ממקום קבורתו התגלה למפרע שאינו קבור כאן אלא "קבורה זמנית", ומה בכך, הרי גם בקבורה זמנית כל עוד ולא נעשה על דעת לפנותו תוך שבעה ימים יש להתחיל למנות את ימי השבעה מהקבורה הראשונה! ועוד יש לדקדק, מנין לשיבולי הלקט חידוש זה שהוא דחוק בגמרא, כי הרי מבואר להדיא בש"ס שמותר לקבור ע"י נוכרים, והוא דחק ששם מדובר על דעת ישראל, ומנין לו שיש חילוק כזה בין נקבר על דעת ישראל או לא, הרי בסך הכל למעשה הוא נקבר ונעשתה מצוותו, ומה זה משנה אם היה על דעת ישראל או?

ועל כן נראה שהרב שיבולי הלקט בנה לנו כאן יסוד גדול בדין קבורה, והוא - שאם המת נקבר אפילו ע"י נוכרי הרי זו קבורה גמורה, והלכתית זה נחשב ממש כמו אם היה נעשה בידי ישראל, כי אין לנו חיוב שהקבורה תיעשה דווקא ע"י יהודי והעיקר היא התוצאה שלבסוף המת יהיה קבור בקרקע, וזה מועיל הלכתית כדין וכהלכה. אלא שהוא חידש שכל זה הוא בתנאי שיקבר "על דעת ישראל", וכוונתו שהוא לצורך כך שיוברר שהקבורה נעשתה על דעת שהמת יישאר קבור במקומו לעד, ואז בהישלם הקבורה תתחיל מיד האבלות. וכאשר נקבר "שלא על דעת ישראל", והראיה לכך היא שבהיודע הדבר לקרובים מיד סילקוהו מאותה קבורה, הרי שהתגלה למפרע שקבורת הנוכרים הייתה זמנית בלבד, כי היחיד שאחראי לקבוע אם הקבורה היא זמנית או לא הוא המצווה על הקבורה/ ולכן אף שראינו שקבורה זמנית קובעת אבלות' הרי זה דווקא כאשר נקבר על דעת לפנותו לאחר שבעה, וכאן שהקרובים שהם אלו האחראים על פינורו של הנפטר נודע להם רק עתה על כך שהוא נקבר, כאשר הם מסלקים את המת מיד למקום אחר נעשה למפרע כמו מת הנקבר על דעת לפנותו בתוך שבעה, כי שבעת הימים נמדיים ביחס לקרובים, ומאז שנודע להם על פטירת המת רק אז מתחילה הקביעות של אותם שבעה ימים. וזהו המקור לחילוק שבין נקבר על דעת

ישראל או שלא, ובזה תלוי אם הקבורה נחשבת זמנית או שהיא קבורה גמורה.

על פי זה יוצא חידוש דין לענייננו, שגם אם בשעת הקבורה זו הייתה האפשרות הטובה ביותר לקבור את המת, עד כי כך שאפילו אילו היו הקרובים נמצאים באותו מצב ובאותה שעה גם הם היו בוחרים מעצמם בקבורה זו, מ"מ אין להכחיש שהם לא היו בוחרים בזה כקבורת עולם אלא היו מכוונים שהיא תהיה קבורה זמנית עד שיעלה בידם לפנותו למקום אחר, וא"כ אף אילו היו נמצאים אותם הקרובים עם הנפטר בשעת קבורתו הם היו מתחילים לנהוג דיני אבלות כבר משעת הקבורה משום שהיו מתייאשים מלקבור בתוך שבעה, מ"מ בנידון שלנו שנודע לקרובים בשעה שיש בידם לפנות את המת ולקבורו במקום אחר - למפרע נחשבה קבורת הנוכחים כקבורה זמנית על דעת לפנות בתוך שבעה, ושבעת הימים מחושבים משעה שנודע לקרובים על פטירת המת, ולכן מטעם זה ינהגו בו כשמועה קרובה ויתחייבו גם בדיני אוננות.

1. מקורות ליסוד היוצא מדברי שיבולי הלקט

וכדי לחזק את הדברים, יש לציין לשו"ת בצל החכמה (ח"ב ס' סא) שחקר בהבנת דברי הירושלמי הנ"ל, האם כוונת הירושלמי באומרו ש"כבר עבר האבל", הכוונה ל"עצם ימי האבל" ללא קשר למנהג האבלות, על דרך מה שביארו הראשונים את טעם החילוק שבין שמועה קרובה לרחוקה, כי שמועה רחוקה היא שמועה שבאה לאחר שלושים יום מפטירת המת, שכיון שעברו ימי האבלות כבר פגה חובת האבל, ולכן גם אם נסתיימו דיני האבל כל עוד לא נסתיימו שבעת ימי האבל נחשב הוא בתוך שבעה, ולכן אם ביום השביעי לאחר שקמו המנחמים, ופסקו דיני האבלות מדין מקצת היום ככולו, וקודם השקיעה חזרו ופינו את המת, הרי אם נלך אחר ימי האבל ללא קשר למנהגי האבלות הרי זה נחשב כבתוך שבעה. והאר"ך הרב שטרן זצ"ל להוכיח שכוונת הירושלמי היא על דיני האבלות, ולכן אם כבר נסתיימו דיני האבלות אף שעוד לא נגמר היום השביעי נחשב הוא כפינוי לאחר שבעה. וכך דייק גם מלשון השו"ע שנקט: "שכבר עברה אבלותם", שמשמע ששם את הדגש על "קיום דיני האבלות" ולא על "עצם שבעת ימי האבל". והוסיף הרב ולמד ע"פ חקירה זו דין חדש, שכאשר קרובי המת לא היו נוכחים בשעת הקבורה, ולא נודעו להם פטירת וקבורת קרובם רק לאחר שלושה ימים מהקבורה ורק אז התחילו להתאבל, ושוב פונה המת ביום השמיני לקבורתו, צריכים הם לחזור ולהתאבל עליו כשיקבר שנית, כיון שבשעה שפונה הם עדיין בתוך שבעה ימים לאבלם. עכ"ד. וראה עוד שם באורך, ודבריו נפלאים ביותר.

ולפי זה יובנו יותר דברי שיבולי הלקט הנ"ל על דרך ביאורנו בו, כי כל עוד ולא נהגו האבלים אבלות וחזרו וקברו את המת חייבים הם באותה שעה להתחיל את ימי

אבלות, וכיוון שבעניינינו הוברר למפרע שהמת נקבר רק בקבורה זמנית (כי הקרובים פינוהו מיד בשעה שנודע להם על קבורתו), וכיוון שהקרובים עוד לא נהגו עליו מנהג אבלות (כי עוד לא ידעו על מיתתו), ממילא הם חייבים לחזור לנהוג ימי אבלות כדן שמועה קרובה.

וכך מוכח גם מדברי הרב אליעזרוב זצ"ל בשו"ת שאלי ציון (תניינא ח"ג סי' פט), שנשאל אודות אדם שנעדר זמן ממושך עד כדי כך שקרוביו כבר התייאשו עוד מלחור אחריו, אולם עדיין לא נהגו עליו אבלות מחמת חוסר ידיעה שיש לנהוג עליו אבלות לאחר שנתייאשו מלקבורו, והנה לאחר כמה חודשים נמצאה גופתו והקרובים קברו אותה בחלקת קבר מכובדת, ובאו לשאול אם יש עליהם לנהוג עתה אבלות כיוון שעוד לא נהגו עד כה כלל מנהגי אבלות, והרב שם חקר שלכאורה ע"פ מה שכתב השו"ע בסי' שצו לאחר שלושים יום אם לא נהג אבלות לא חוזר ונוהג, וכאן הרי עברו מזמן היאוש מעל שלושים יום. וחזר וכתב:

אולם לפענ"ד נראה דכאן זה שונה מהתם דסי' שצ"ו, דמלשון השו"ע כאן כד דייקת שכתב בזה הלשון: ואם נמצא אחר שנתיאשו אינן צריכין לחזור ולהתאבל, משמע שאין צריכין שוב להתאבל מכיון שכבר קיימו דין אבלות. הא לא קיימו דין אבלות נראה שצריכין כעת להתאבל. ולא דמי לסי' שצ"ו, ששם כיון שעברו שלושים יום מיום הקבורה אין מעתה על מה שתחול עליהם אבלות, כיון שממתי שנקבר יש כבר שלושים יום, ולא כן בנדון שלנו שעתה מצאוהו - א"כ יש כאן על מה שתחול האבלות שהרי יקברוהו כעת, ויש למנות מכעת שבעה ושלושים יום, דבעצם דין שבעה ושלושים יום תלוי בעיקר מעת שקוברים אותו, אלא כיון שנתיאשו קבעו חז"ל שיש לילך אחר רוב שבודאי לא ימצאוהו, כי אדם בהול על מתו וברור הוא שהאדם יעשה כל מיני טצדקי ותחבולות למצוא את מתו ואם בכל זאת לא מצא מן הסתם שכבר לא ימצאוהו ומסיבה זו חדלו מלחפשו יותר ולכן צריכין לקיים מצות אבלות שקבעו חז"ל להתאבל על מתו, וזה נקרא אבלות בדלית ברירה כיון שלא ימצאוהו כבר. אבל אם לא קיימו מצות אבלות בזמן מפני שנתיאשו מאיזה סיבה שהיא, ועתה מצאוהו שמת, א"כ עתה מקיימים את עיקר המצוה של אבלות, שהרי מצאוהו מת, ומקיימים בו מצות קבורה כשאר כל המתים, הרי זה ברור שזוהי עיקר מצות האבלות, רק כשכבר קיימו פעם בעת שנתיאשו לא חייבו חז"ל יותר לקיים שוב שנית בעת המציאה.

וע"ע בקובץ תשובות להגריש"א זצ"ל (ח"א חיו"ד סי' קכו):

והנה דין פינוי הקבר הוא מקור הדין שמשם למדו לייאוש, וא"כ כ"ש שבקברוהו על דעת לפנותו ולא נהגו אבלות אז בשעת קבורה שניה צריכים הם לחזור ולנהוג ימי אבלות.

ולכן העיקר להלכה שיש לנהוג דיני שמועה קרובה משעת הקבורה השניה לאחר שהודיעו לקרובים על הימצאות קרובם החלל, ומה שנקבר עד כה היה בגדר קבורה זמנית בלבד, וכיוון שעכשיו חוזרים ומפנים אותו וקוברים שוב יתחילו למנות את ימי השבעה והשלושים משעת קבורה שניה.

סיכום

1. כל דיני האבלות מתחילים משעה שנקבר המת, או משעה שהקרובים הסיחו דעתם מקבורתו, כמו במקרה שהתייאשו מלקבורו, או שאין שום אפשרות בידם לבוא לקבורה.
2. גם קבורה שנעשתה ע"י נוכרי או שנעשתה מעצמה (ע"י סופת חול או קריסת מבנה וכד') חשובה היא כקבורה, ומאותה שעה שנקבר המת חייבים הקרובים בכל דיני האבלות כאילו הם עצמם קברו את המת, וכל זה בתנאי שהקבורה הייתה בהסכמתם ועל דעתם.
3. אומנם כאשר נקבר המת ע"י נוכרי או שנקבר מעצמו בניגוד לרצון הקרובים, קבורה זאת נחשבת כקבורה זמנית בלבד, וכפי שנפסק בשו"ע (סי' שעה סעיף ג) שאם בדעתם לפנותו תוך שבעה ימים האבלות תתחיל משעה שיקבר שנית, ואם דעתם לפנותו לאחר השבעה ינהגו אבלות משעת קבורה ראשונה.
4. ולפיכך חייל שנפל בשדה הקרב ובמשך הזמן כוסה בשכבת חול עבה שיש בה כדי שיעור קבורה (עומק של כ-24 ס"מ), ונודע לקרובים על מיתתו רק לאחר כמה חודשים, כיוון שהקרובים אינם רוצים שיישאר קבור באותו מקום יש להורות להם לנהוג כדין שמועה קרובה, שעד הקבורה הם אוננים, ולאחר הקבורה חייבים לנהוג אבלות גמורה משעה שיקבר.

